

Türkiye ve Azerbaycan Yazı Dillerinin Tarihine Kısa Bir Bakış

Dr. Elza SEMEDLI¹

Türk dilinin ve bu dili konuşan milletin çok zengin bir tarihi vardır. Türk dilinin tarihini belgeleyen, Eski Türkçe devrine ait olan ve dil bilimi tarihine runik abideler adıyla giren Orhun–Yenisey yazılı abidelerinin her biri eski Türk Kağanlığının değişik zamanlarına aittir. Bu abideler VII.–VIII.yy.'da yazılmıştır. Orhun–Yenisey yazılı abidelerinin mükemmel alfabesine, oturmuş ses ve dil bilgisi yapısına, kapsamlı kelime hazinesine, kelime guruplarının öğretilme yoluyla kullanımına, dilin işlenmişliğine ve o dönemde dahi lehçe özelliklerinin varlığını hissettirmesine dayanarak Türk dilinin tarihini çok daha önceki yüzyıllara götürmek mümkündür. Ayrıca üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen Orhun – Yenisey yazılı abidelerinin diliyle çağdaş Türk lehçelerinin dili arasında köklü farklılıklar görülmemesi, değişimin az olması Türkçenin bu yazılı abidelerin yazıldığı dönemden çok daha eski dönemlerde yazı dili hâline geldiğini ve yazı dili hâline geçmeden önce uzun yıllar sadece konuşma dili olarak kullanıldığını gösterir.

Bilindiği gibi,Orhun abidelerinin dili Oğuz, Uygur, Kırgız, Kıpçak vs. lehçelerinin ortak edebi dili gibi kullanılmış ve bu ortak edebi dil ufak tefek farklılıklarla bir tek yazı dili şeklinde, Müşterek Orta Asya Türkçesi olarak XIII. yy.`a kadar devam etmiştir. Bu ortak edebi dile rağmen tabii ki her kabilenin gündelik hayatta kullandığı kendi dili vardı. Mesela, Oğuz ve Kıpçakların y- dili (*ayak, koy-*), Uygurların d- dili (*adak, kod-*), Kırgızların –z- dili (*azak, kaz*)²

Türkiye, Azerbaycan (Güney Azerbaycan da dahil), Irak Türkmenleri, Türkmenistan ve Gagavuz Türklerinin ortak ataları olan Oğuzlara da ilk kez Köktürk dönemine ait tarihî belgelerde rastlamaktayız.³ Orhun–Yenisey yazılı abidelerinde Oğuz adı "*Tokuz Oguz budun kenmü budunum ermi*" şeklinde geçer.⁴

¹ Hazar Üniversitesi, öğretim üyesi, esemedova@khazar.org

Khazar University, dean School of Education

² Bk. E.R.Tenişyev, Eski Türklerde Yazı Dili Var mıydı?, TDAY-BELLETER, 1982-1983,s. 157-161

³ Bk. F.Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, TDAV yay., 5. Baskı, İstanbul 1999, s.19-20

⁴ Bk. H.N.Orkun, *Eski Türk Yazımları*, I.C., İstanbul 1936, s.48 (I.Ş.4)

X. yy.'da ise artık Türk dünyasını temsil eden en önemli boylardan biri Oğuz Türkleri idi. Bu dönemde yukarıda da belirtildiği gibi, Oğuz Türklerinin kendilerine özgü bir yazı dilleri mevcut olmamıştır. Oğuzların konuşma dillerine ait bilgileri Çin kaynaklarından ve Kâşgarlı Mahmud'un eserinden elde etmekteyiz. Çin kaynaklarında Batı Köktürklerin konuştukları dilin Doğu Köktürklerin dilinden farklı olduğunun gösterildiğini belirten ve Oğuzların Batı Köktürk Devletindeki on boydan biri olduğunu kabul eden F. Sümer bu farkı Oğuz Türkçesinin temsil ettiği görüşündedir.⁵

Oğuz Türkçesinden bahseden Kâşgarlı Mahmut, Oğuzların dillerinin doğudaki Çiğil, Tohsı ve Yağmalar'ın dilinden ayrıldığını belirtir.⁶ Ayrıca Kâşgarlı Mahmut eserinde Türk dillerinin en yeğni (hafif) lehçesinin Oğuz Türkçesi olduğunu söyler.⁷

Eski Türkçe döneminde bile lehçe ayrılıklarının olması eski Türk yazıtları üzerinde çalışan W.Radloff, S.E.Malov, A.v. Gabain gibi bilim adamlarının da dikkatini çekmiştir. Nitekim Rus Türkolog S.E.Malov Yenisey ve Orhun abidelerindeki lehçe ayrılıklarına ve eski kuzey Oğuzcasının varlığına işaret etmiştir.⁸ Bu sebeple Orhun-Yenisey yazılı abideleri, bütün Türk lehçelerinin olduğu gibi Oğuz Türkçesinin de eski yazılı belgeleri arasında gösterilebilir. Kâşgarlı Mahmut'un eseri de Oğuzlar ve Oğuz Türkçesi üzerine verdiği bilgiler bakımından Oğuz Türkçesi için önemli kaynaklardan biridir.

XI.-XIII. yy.'lar arasında Oğuzların Anadolu ve Azerbaycan'a yoğun bir göçü yaşanmıştır. 24 Oğuz boyunun hemen hemen hepsinin bu bölgeye gelmiş olması, bu boyların ve burada diğer Türk boylarının da aralarında bazı ağız ayrılıklarının bulunması kurulacak olan yazı dilini de etkileyecekti.⁹ Bu yazı dili XIII.-XV. yy.'lar arası her iki bölgede ortak kullanılan dil Oğuz Türkçesidir.¹⁰ Bu dönemde ortaya konan ve Oğuz Türkçesi ile yazılan eserler arasında *Anonim Kur'an Tefsiri*,

⁵ Bk. Sümer, *age.*, s.46

⁶ Bk. DLT, I.C., s.30

⁷ Bk. DLT, I.C., s.30

⁸ Bu konunun geniş özeti için bk. Z. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK yay., Ankara 2003, s.LXXXI

⁹ Bk. A.B.Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ yay., Ankara 1999, s. 81, Korkmaz, *age.*,s.XCI-XCVI

¹⁰ Türkiyeli çoğu dil bilimci tarafından kullanılan Eski Anadolu Türkçesi tabiri bizce yeteri kadar geniş değildir ve bu ifade Azerbaycan ve eserlerin ortaya konduğu diğer bölgeleri kapsamadığı için kısır bir tabirdir. Eski Anadolu Türkçesi yerine kullanılan Tarihi Türkiye Türkçesi ifadesinin de dar bir tabir olduğu görüşündeyiz.

Hasanoğlu'nun gazelleri, Kadı Burhaneddin Divânı, Kitâb-ı Güzide, Şeyyat Hamza'nın mesnevîsi, Hoca Dehhanî'nin şiirleri, Nesimi'nin gazelleri, Âşık Paşa'nın Garipnâmesi, Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı, Ahmedî'nin İskendernâme'si, Fahrî'nin Hüsrev-ü Şorin'i, Hoca Mes'ud'un Süheyl ü Nevbahar'ı, Fakîh'in Yusuf ve Zeliha'sı, Dede Korkum hikâyeleri, Oğuzname gibi yüzlercesi vardır. Bu eserler daha çok, müşterek Oğuz Türkçesi yadigârlarıdır.

Oğuz Türkçesine özgü dil özellikleri XV. yy.'ın ikinci yarısına kadar uzansa da bu dönem daha çok Osmanlı Türkçesine doğru bir geçiş dönemidir. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsçanın itibar kazanıp Türkçenin yetersiz görülmesiyle Osmanlı Türkçesinde yabancı kelime ve dil bilgisi kurallarının yoğunlaşması Türkçenin gerilemesine sebep olmuştur. XV. yy.'ın ikinci yarısı ve devamında Osmanlı Türkçesi süslü, sanatlı ve ağır bir dil hâline gelmiştir.¹¹

Bu dönemden itibaren temeli Oğuz Türkçesine dayanan Türkiye ve Azerbaycan Türkçeleri iki yönde gelişmiştir. “Bunun sebebi, Doğu Oğuz grubunu oluşturan Azerbaycan, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu ile Kuzey Irak'ın ayrı siyasî çatılar altında toplanmasıydı. Rumeli ile Orta ve Batı Anadolu Osmanlı içinde toplanırken, Anadolu'nun doğusu ve Azerbaycan çeşitli küçük beylikler ve Timur hâkimiyetinden sonra XV. asırdan önce Karakoyunlu, sonra Akkoyunlu Türk devletleri içinde yer almıştı.”¹²

Osmanlı Türkçesi bu durumdayken Azerbaycan'da oluşturulmaya çalışılan yazı dili Arapça ve Farsçanın etkisine rağmen daha saf, duru bir Türkçe idi. Şah İsmail Hataî'nin sarayında kurulan “şairler meclisi” ana dilini himaye eden bir faaliyet içinde bulunmuş ve bu sayede saf, duru halk Türkçesiyle yazılan eserlerin sayısı artmıştır.¹³

Fakat XV.-XVIII. yy.'lar arası her iki bölgede ağız farklılıklarına rağmen ortak bir yazı dili kullanılmıştır. Her iki bölgedeki eserler iki tarafta da yayılmış, okunmuştur.¹⁴

XVIII. yy.'ın ortalarına doğru Azerbaycan bağımsız hanlıklara ayrılmıştır. 1805-1828 yıllarında bu hanlıklar Rusya tarafından birer birer işgal edilmiş ve 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla Aras'ın kuzeyinde kalan Kuzey Azerbaycan Rusya İmparatorluğu hâkimiyeti

¹¹ Bk. Korkmaz, *age.*, s.CI, Ercilasun, *age.*, s.39

¹² Bk. Ercilasun, *age.*, s.39

¹³ Bk. T. Hacıyev, *Azerbaycan Edebî Dili Tarihi*, ADU, Bakı 1976, s.119

¹⁴ Bk. Ercilasun, *age.*, s.40

altına girmiştir. Bu yüzden XIX. yy.'ın ortalarından itibaren Azerbaycan yazı dili, Osmanlı Türkçesinden biraz daha uzaklaşmıştır.

Bu dönemden itibaren kelime hazinesinde Rus ve Avrupa kökenli kelimeler görülür ve giderek de artar. İlmî üslûbun şekillenmesi ve ilk örnekleri görülür.¹⁵ Bir yandan Rus şarkiyatçılarının teşviki; bir yandan matbaanın, gazetenin ve tiyatro gibi yeni edebî türlerin ortaya çıkışı, Azerbaycan şair ve yazarlarını halk diline doğru yöneltir. Azerbaycan Türkçesi ağızlarından pek çok unsur yazı diline girer. Bu durum İstanbul Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesini biraz daha birbirinden uzaklaştırır.

XIX.yy. Tanzimat döneminde sadeleştirilmeye çalışılan Osmanlı Türkçesi, Servet-i Fünûn ve Edebiyat-ı Cedide döneminde iyiden iyiye ağırlaştırılmıştır. Bu durum XX.yy.'ın başlarından itibaren Türkiye Türkçesinin temelini kuran Yeni Lisancıların “millî bir edebiyat ancak millî bir dille yaratılır” görüşünden hareketle dili sadeleştirme çabalarına kadar devam eder.¹⁶

İki yazı dilini birleştirme yolundaki ilk çabalar olarak gösterebileceğimiz faaliyetler 1910'lu yıllarda Azerbaycan'da görülmektedir. Azerbaycan'da özellikle 1910.- 1918. yıllarda İstanbul Türkçesi yazı dili olsun diyenlerle mahallî Azerbaycan ağızı yazı dili olsun diyenler arasında sıkı tartışmalar yaşanmıştır. İstanbul Türkçesinin yazı dili olarak kabul edilmesinden sonra 1918'de gramerler, derslikler ve pek çok yazarların eserleri İstanbul Türkçesiyle yazılmıştır. Bu durum 1930'lardaki represiya (durgunluk) dönemine kadar devam etmiştir.¹⁷

Bu dönemden sonra ise Türkiye ve Azerbaycan yazı dilleri birbirinden çok farklı iki dil gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Aslında Türkiye Türkçesi yazı diline özellikle 1950'lerden sonra Batı dillerinden girmiş ve adeta Türkiye Türkçesini istilâ etmiş Avrupa menşeli kelimeler ve öztürkçelik adına uydurulmuş yüzlerce yeni kelime bu iki yazı dilini birbirinden iyice uzaklaştırmıştır. Bu kelimeler sadece Azerbaycan Türkçesiyle değil, bütün Türk dünyasının birbiriyle anlaşmasına engel oluşturmaktadır. Bu kelimelerin dışındaki Türkiye Türkçesi ise hepimizin severek okuduğu Mehmet Akıflar'ın, Reşat Nuriler'in, Peyami Safalar'ın, Sait Faikler'in, Faruk Nafizlar'ın, Orhan Veliler'in, Nihal Atsızlar'ın, Arif Nihatlar'ın pırıl pırıl, canlı dilidir. Bu büyük şair ve yazarların dili, Osmanlı Türkçesine

¹⁵ Bk. Hacıyev, *age.*, s.57

¹⁶ Bk. Korkmaz, *age.*, s.CII

¹⁷ Bk. Ercilasun, *age.*, s.86-87

özgü fonetik ve morfolojik özellikler dışında, Azerbaycan Türkşesinden farklı değildir.

Zaten Türk lehçelerinin kelime hazinesindeki temel kavramları karşılayan kelimeler aynıdır. Yapılan araştırmalar Türk lehçelerindeki organ adlarının, tabiatla, yönlerle, zamanla, akrabalık ilişkileriyle ilgili kelimelerin, temel isimlerin, fiillerin, sayıların, sıfat ve zarfların, zamirlerin, soru kelimelerinin, edat ve bağlaçların, temel renklerin çok büyük bir oranda aynı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸

Kaynakça

1. Atalay, B., Divanü-Lugatü`-t-Türk Çevrisi, I.C., s.30
2. Ercilasun, A.B., Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Akçağ yay., Ankara 1999
3. Hacıyev, T., Azerbaycan Edebî Dili Tarihi, ADU, Bakı 1976
4. Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK yay., Ankara 2003, s.LXXXI
5. Orkun, H.N., Eski Türk Yazıtları, I.C., İstanbul 1936, s.48 (I.Ş.4)
6. Tenişyev, E. R., Eski Türklerde Yazı Dili Var mıydı?, TDAY-BELLETEN, 1982-1983,s. 157-161
7. Sümer, F., Oğuzlar (Türkmenler), TDAV yay., 5. Baskı, İstanbul 1999, s.19-20

¹⁸ Ek bilgi için bk. A.B.Ercilasun, age., s.196-207